

Modell och verklighet

om bländverk och intellektuella nödår

AV NILS-AXEL MÖRNER

Modeller är avsedda att hjälpa till att förstå eller reda ut verkligheten. Idag lever vi i en modellvärld. Modellen hyllas och glorifieras. Verkligheten glöms ofta bort, skjuts åt sidan. När en modell, ett "scenario", en gång fått fäste tenderar den att ta över. Verkligheten underordnas modellen. Situationen kan bli helt pervers. Innan orimligheterna i modellen gentemot verkligheten blir uppenbara och modellen (scenariot) faller, kan ibland lång tid hinna gå och mycket onödigt elände hinna ske.

Den kritiska granskningen fyller här en direkt mission. Men omhuldar vi verkligen denna livsviktiga kritiska granskning? Hur är det egentligen i dagens samhälle och universitet; är den kritiska granskningen något man värder eller något man skyr? I min erfarenhet gäller tyvärr det senare i allra högsta grad. Man hyllar något man kallar "lugn", men som egentligen bara är tystnad. Och kritik, hur välgrundad och välmående den än må vara, tar man snarast som störande "bråk". Den kritiske granskaren får tillmälet "kontroversiell" – och då menar man på intet sätt "nyskapande", utan snarast "tvivelaktig".

Detta är inget nytt fenomen. Vi möter det redan i antiken. Låt oss gå ca. 2400 år bakåt i tiden till den grekiska guldåldern med lysande filosofer som Platon och Aristoteles och deras skolor, Akademin och Lykeion i Aten. Alla var ense; jorden befann sig i centrum och runt denna kretsade solen och planeterna "med likformig hastighet i fulländade cirkelbanor". Det var visserligen svårt att få modellen att stämma med verklighetens observationer. Modellen förfinades steg för steg så att Aristoteles kunde sammanfatta den i "femtio koncentrisk sfärer med jorden i medelpunkten och fixstjärnornas sfären ytterst". Pang, där låg den fulländade modellen. Nu var det bara att hänvisa till denna. Obekväma fakta förtegs. Verkligheten kunde effektivt underordnas modellen.

Några kritiska granskare insåg det omöjliga i scenariot; Herakleidos från Pontos (388-310 f.Kr.) och Aristarchos från Samos (310-230 f.Kr.). Man höjde rösten och framlade ett alternativ: den heliocentriska världsbilden där solen låg i centrum med jorden och planeterna kretsande omkring solen. Det blev ett himla liv, värre än på 1600-talet, har det sagts. Här behövdes inte bannbullor och kättarbål, modellen var så överväldigande väletablerad hos den samlade eliten att de stackars pionjärerna helt kom bort och försvann, "som en fis på kalfjället" skulle man kunna säga (endast den, ca 100 år yngre, babylonske astronomen Seleukos tog fasta på idén, men vad hjälpte väl det).

Det skulle ta cirka 1800 år innan Nikolaus Copernicus år 1543 skulle bevisa att Aristarchos haft alldeles rätt i sina observationer och konklusioner. Även nu var den gamla geocentriska eller homocentriska modellen väletablerad, denna gång inom den katolska kyrkan. Giordano Bruno brändes på bål (1600) och Galileo Galilei tvingades avsvärja sig sina egna iakttagelser och tolkningar (1632). Idag vet vi vad som är verklighet och vad som var illusorisk modell. Men, som sagt, lång tid och mycket elände hann förlupna innan detta blev uppenbart och modellen föll.

Så åter till nutid. Kan vi idag ha modeller av typ "jorden i centrum" vilka helt förblindar oss att se verkligheten?

Visst är det så; i smått som stort. Inom olika vetenskapliga discipliner talar man ofta om tes och antites och till sist kanske syntes. Det speglar inget annat än överdriftens modeller först åt ett håll sedan åt ett annat och slutligen kanske till en mer verklighetsbaserad sammanfattning. Jag ser det ständigt; idéer som växer till modeller, får elefantiasis och till slut spricker som ballonger.

Varifrån kommer denna förkärlek för modeller och denna rädsla för kritisk granskning och obekväma fakta? Det är mig obegripligt. Den sökande forskaren borde väl snarast i ostyrd nyfikenhet dras just till observationer och fakta som inte beaktats eller kunnat förklaras.

Kärnkraftens högaktiva avfallet är ett typexempel på modellbygge in absurdum. Vi vet att detta avfall förblir skadligt och livshotande under en så enorm tidsperiod som "i hundratusentals år". Naturligtvis - därom borde inte råda minsta tvekan - kan ingen, absolut ingen, ge garantier att ett avfallsförvar kan förbli oskadat och säkert under sådana tidrymder. Ändå - och här är Sverige och Finland värst i världen - påstås det att "vi har en säker metod" som garanterar full säkerhet "i hundratusentals år". Det är den så kallade KBS-3 metoden där avfallet läggs ner i berget på 500 m djup, förseglas och lämnas åt berget att vårda - "säkert" och "i hundratusentals år" trots att vi under denna tidsrymd passerats av ett flertal istider, både stora och små.

Detta är inget annat än ett modellbygge som nått groteska och helt perversa proportioner. Den har fått infiltrera hela samhällsapparaten. Vad spelar det för roll om olika myndigheter säger "bra", när modellen är rena nonsens och upprepningarna knappast bättre än papegoj-pladder. KASAM heter ett regeringsorgan; man säger "KBS-metoden är den bästa, den skall utgöra huvudalternativ". Men hur kan något kallas "huvudalternativ", om bara ett enda scenario, en enda modell, hålls fram.

Jag ger inte KBS-SKB-modellen lång livslängd. Den kommer snart att hinnas upp av alla obestridliga fakta - det vill säga av verkligheten - som säger något helt annat; vi måste bevara kontrollen över avfallet, ingen kan ge säkerhetsgarantier under framtida istider (snarare motsatsen), ner i berget "ja" men i torra bergrum där avfallet kan stå under kontroll och i framtiden kanske till och med oskadliggöras med nya metoder.

Detta känner jag i detalj. Vi har om och om igen sökt plädera för ett helt annat alternativ; den så kallade DRD-metoden där avfallet placeras i torra bergrum under kontroll och med tillgänglighet. Vi begär inte att man skall man skall ropa "ja" till vår metod, men vi begär att man skall låta utreda den i detalj till för- och nackdelar. Inte ens något så självklart som en utredning kan man acceptera. Så slutet är samhället. Så överväldigande stark står modellen. Och ändå är det bara en ynkelig modell, byggd av en intresseklan i ett egensyfte; att bevisa att frågan är "löst". Men egentligen, vad hjälper vad man påstår; det är ju inte så att frågan verkligen är "löst" i ordets rätta bemärkelse, det är ju bara så att deras modell "påstår" detta. Att sedan majoriteten bländats av detta påstående, gör ju saken inte bättre.

Modellen är dömd att falla. Men intill dess att så sker hinner bländverket att dra på sig stor skada och kolossala kostnader fullkomligt i onödan. Men det man inte ser, eller snarare inte vill se, det ser man inte förrän i framtidens backspegel. Vägran att se, diskutera och än mindre utreda alternativ, förefaller avslöjande och välbekant i denna beklämmande del av vår historia.

När jag var student på tidigt 60-tal skrattade man ut Vegeners teori om att kontinenterna rör sig och driver. Nu vet vi att det han, i sann pionjäranda, anat, inte var något annat än den nu väletablerade "plattetektoniken". Jag mins även hur man drev gäck med vår egen store geolog, Professor Gerard De Geer, vad gäller hans idé att Sverige vid isavsmältningen skakades av stora och ständiga jordbävningar. Nu vet vi att han hade helt rätt; för 10.000 år sedan var Sverige mer seismiskt aktivt än områden

som Grekland och Turkiet är idag (och vi kan sluta oss till att detta kommer att ske igen vid framtida istider).

En modell av kolossala dimensioner, vilken lamslår världen idag, är den som gäller "växthuseffekten", koldioxid ökningen i atmosfären. Vad är allt detta? Det är ingen annat än ett typiskt scenario, en typisk modell, som förbluffande okritiskt, svällt ut till en hela samhället genomsyrande idé. Politikerna gillar modellen; den ger anledning till nya skatter. Men vem stannar upp och kollar fakta?

Det är klart att vi inte skall smutsa ner i naturen, inte ens i dess vidaste bemärkelse. Men vad är det vi egentligen gör?

Modellen säger att koldioxidhalten ökar katastrofalt. Att den ökar, därom råder inget tvivel; det går att mäta. Om det är katastrofalt är en helt annan fråga. Modellen säger att ökad koldioxidhalt ger varmare klimat. Nu är vi i tolkningar; det kan vara rätt, det kan vara fel och det kan vara både-och. I Sverige kanske vi inte misstyper om klimatet blir lite varmare. Det har hänt förut – utan någon koldioxideffekt – på 1720-30-talet var det lika varmt som idag, på 1200-talet var det bra mycket varmare än idag och på stenålder-bronsålder var det 2,0-2,5 grader varmare än idag. Och det mätte vi bara bra av. Modellen säger också att ett varmare klimat innebär att havsytan stiger och att lågområden dränks. Här kommer de verkliga negativa effekterna, farorna. Men här kommer även modellens klara fel. Vi som, till skillnad från de meteorologer som byggt upp modellen, verkligen bedriver forskning vad gäller havsytans rörelser, vi har en helt annan åsikt. Vad än modellen må påstå, så rimmar den inte längre med fakta och observationer. Modellen talade först om 1 meter global havsyttehöjning på 100 år. Numera talar den om ca 0.5 m. Vi som studerar just denna fråga, stannar vid på sin höjd 1-2 dm på 100 år. Men vem frågar oss? Man frågar bara dem som man vet ger de rätta svaren, de som redan finns inbyggda i modellen. Därmed ger man sin egen modell dödsdomen i ett längre perspektiv. Förr eller senare hinner fakta upp chimären och då är det dags även för denna modell att falla i stycken. Men, som sagt, under tiden hinner modellen ställa till mycke elände, förblända mångas omdömen och leda till felsatsningar inom en rad skilda sektorer av samhället.

Så är det med modellen. Den växer till självändamål. Blir rättesnöre efter vilken oliktankande döms och bedöms. Pionjärer som går mot den av etablissemangets omhuldade modellen, råkar i besvär; från att brännas på bål och bannlysas till att förnedras och mista anslag och ställning.

Väckarklockan borde vara rigiditeten, vägran att ens diskutera alternativ och obekväma fakta. Så fort denna attityd tar över, borde den vaksamme inse att nu har modellen tagit över, nu gäller det att utöva kritisk granskning, inte lägga sig platt och okritiskt kacka; ja, ja, bra, bra.

Jorden påstods ligga i centrum, men det var solen som låg i centrum. Jorden sades till och med vara platt, men den är ju rund. På samma sätt, är KBS-modellen dömd att falla, frågan är bara när. Även den kolossala växthus-modellen synes dömd, åtminstone vad gäller havsytans förändring.

Modeller och scenarior kan hålla tiden i järngrepp, men förr eller senare faller de – avslöjade av verklighetens fakta. Man efterlyser vaksamhet mot modellers bländverk. Men i stället för att omhulda kritiskt tänkande och kritisk granskning, beläggs dessa med repressalier och förpassas till åskådarpåls. När tystnaden tätnar, kan man tala om intellektuella nödar.